

Vasarvidžio šventės tradicija mūsų krašte XIX a. jau buvo beveik pamiršta ir nutrūkusi. Smagiai, su daugiau apeigų ji vykdavo Šiaurės Lietuvoje, prie Latvijos, kur buvo labai populiari Lyguo (latv. *Jāņi* arba *Līgo svētki*) pavadinimu. Tada kultūros žmonės ją prisiminė ir ėmėsi gaivinti. Martynas Jankus ir Vydūnas su lietuvininkų choralais Joninės nuo 1885 m. ėmė rengti ant legendinio Rambynų kalno. Pasak filosofo, Joninės susirinkusiems žmonėms tapdavo „tamsoje sukurtos laužų šviesos susitikimo su viską užliejančia saulės šviesa švente“.

Įdomu, kad iškilioji gamtos suvešėjimo šventė būdavo paminima ir mieste. Štai ir Vilniuje 1897 m. buvo atgaivinta Rasos šventės tradicija. To ėmėsi kultūros veikėjai, dailininkai, literatai, artistai, per Joninės susirinkdavę pavakroti Antakalnyje prie Neries. Aktyviausi tarp jų – gudų literatūros pradininkas Františekas Bahuševičius, kultūrologas Lucijonas Uziembla, žurnalistas Napoleonas Rauba. Skambėdavo liaudies dainos visomis Vilnios krašte gyvavusiomis kalbomis, upe plaukdavo liepsnojantys laužai ir vainikai. Šventę vilniečiai praminė „Vainikais“.

Viena įdomesnių senojo Vilniaus tradicijų – vadinamieji Raganų turgeliai. Dvi dienas prieš Joninės sostinėje vykdavęs žolininkų prekymetis. Skverelyje prie Šv. Jonų varpinės ir Šv. Jurgio bažnyčios šventoriuje (dabartinėje Vinco Kudirkos aikštėje) senučiukės iš priemiestinių kaimų ar net atvykusios iš toliau pardavinėdavo vaistažoles. Tiesiog ant šaligatvio išdėliojusios surinktų per tinkamą Mėnulio fazę ir pavėsyje išdžiovintų įvairiausių žolynų ryšulius, maišus, maišelius. Žolynais prakvėpdavęs visas miestas! Buvo galima žolės pirkti ir atskirais ryšuliais, ir sutaisytas į trejų devynerių žolių pluoštelį – nuo visokių negalių, skausmų. Senolės pamokydavo miestelėnus liaudies medicinos išminties. Merginoms patardavo, ką į arbatą dėti, kad vaikino širdį savęsp palenkus. Tuos turgelių vaizdus yra užfiksavę pirmieji Vilniaus fotografai Juozapas Čechavičius,

Janas Bulhakas. Gydomasis žolėmis Vilniuje buvo toks populiarius, kad prie Aušros vartų įsikūrė vaistažolių fabrikėlis, skleidžiantis aromatingus kvapus į senamiestį.

Sostinė turi Rasų priemiestį, kur dabar yra tautos panteonas. Kai 1801 m. buvo skiriamas sklypas kapams, magistrato dokumentuose buvo pažymėta, kad jo ribos brėžiamos nuo Šv. Jono akmens. Ir XIX a. vidurio vadovuose po sostinę bei jos priemiesčius kalbama, kad jaunimas renkasi kupoliauti kalvelėse už kapų, prie tuo metu populiarios Geležinės trobelės užieigos. Taigi neatsitiktinai šiems kalneliams išrinktas Rasų vardas, o saulėgrįžos šventė bus buvusi sena Vilniaus tradicija. Ir dar: jeigu sumanytume vasaros saulėgrįžą pasitikti nuo Gedimino pilies kuorų, saulę išvysime pakylant tiksliai virš Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus bažnyčios Antakalnyje, kur, pasak legendų, kitados stovėjusi visų pagoniškujų dievų šventykla.

Senosios saulėgrįžos šventės, kilusios iš prigimtinės baltų religijos, atmintis tarsi laužo liepsna tai prigesdavo, prisimirsdavo, tai vėl įsidedavo, skaisčiau sužėrudavo. Prieškariu Joninių šventę kaip linksmą vakaronę ėmė minėti šaulių ir jaunimo organizacijos, saviveiklininkų chorai, jaunųjų ūkininkų rateliai. Sovietmečiu Rasos šventė tapo atgimstančios tautinės dvasios simboliu. Ją nuo 1967 m. Kernavėje ėmė rengti Romuvos kultūrinis sąjūdis, žygeiviai ir kraštotyrininkai. Šventės pasisekimas buvo stulbinantis, jis neabejotinai daug prisidėjo prie bręstančios dainuojančios revoliucijos. Dabar tos rekonstruotos šventės tradicija folkloro ansamblių iniciatyva tęsiama daugelyje Lietuvos vietų. Vilniaus etninės kultūros centras atgaivino ir prekybos vaistažolėmis tradiciją; žolynų turgus dabar kasmet per Joninės vyksta pačioje miesto širdyje – Gedimino prospekte. Trumpąją vasaros naktį smagiausia praleisti ant piliakalnio, dainuojant prie laužo, kurio žiežirbos tirpsta tarp žvaigždžių dangaus skliaute...

Prof. Libertas Klimka

MONETOS, SKIRTOS JONINĖMS (RASOS ŠVENTEI)

IŠ SERIJOS „TRADICINĖS LIETUVIŲ ŠVENTĖS“

Nominalas 5 eurai
Monetos briaunoje stilizuotas
ąžuolo lapų vainikas
Sidabras Ag 925
Kokybė „proof“
Skersmuo 28,70 mm
Masė 12,44 g
Tiražas 3 000 vnt.

Nominalas 1,50 euro
Monetos briaunoje rantai
Vario ir nikelio lydinys Cu/Ni
Kokybė „unc“
Skersmuo 27,50 mm
Masė 11,10 g
Tiražas 30 000 vnt.

Monetų dailininkė Eglė Ratkutė
Išleista 2018 m.

Informacija Lietuvos banke: tel. (8 5) 268 0316, el. p. gpd@lb.lt, www.lb.lt
Monetų galima įsigyti Lietuvos banko e. parduotuvėje (monetos.lb.lt)

LIETUVOS MONETŲ KALYKLA
Monetos nukaldintos
UAB Lietuvos monetų kalykloje
www.lithuanian-mint.lt

Lietuviškos kolekcinės monetos
© Lietuvos bankas, 2018
Monetų fotografas Arūnas Baltėnas
Dizaineris Liudas Parulskis

Leidinyje panaudotos Vytauto Daraškevičiaus nuotraukos.

Išleido Lietuvos bankas, Gedimino pr. 6, LT-01103 Vilnius
Spausdino UAB „INDIGO print“

Lietuviškos
kolekcinės
monetos

MONETOS,
SKIRTOS
JONINĖMS
(RASOS ŠVENTEI)

IŠ SERIJOS
„TRADICINĖS
LIETUVIŲ ŠVENTĖS“

Joninių šventės kilmė ir tradicijos

Kasmet birželio 21-ąją arba 22-ąją saulė įrieda į Vėžio žvaigždyno ženklą, pasiekia vasaros saulėgrįžos (solsticijos) tašką – taip prasideda astronominė vasara. O vasarvidis – tai ilgiausios metų dienos, trunkančios Lietuvoje 17 valandų ir 18 minučių. Jos su jazminų kvėpėjimu, pinavijų spalvomis, topolių žiedų „sniegu“ ir... neįtikėtinai gražiu vasaros dangumi! Augalija tarsi pati kviečia pasigėrėti savo suvešėjimu, kuplumu ir sodrumu. Tad praėjus porai dienų po saulėgrįžos, birželio 24-ąją, švenčiama pagrindinė vasaros šventė Joninės, senovėje vadinta ir Kupolėmis, ir Rasa. Mat kitados kalendoriui sudaryti naudotais paleoastronominiais metodais neįmanoma susekti tikslios saulės kulminacijos. Tas dienų tarpas būdavo reikalingas įsitikinti, kad saulė tikrai jau pasiekė vasarvidį. Tada ji užteka šiaurės rytuose, jos azimutas beveik nesikeičia ištisą savaitę, šviesulys tarsi stabteli horizonte.

Joninės – ir išskirtinė krikščioniškojo kalendoriaus data, iškiliai švenčiama nuo 506 m. po Kristaus gimimo. Tai šv. Jono Krikštytojo gimimo diena – išimtis martirologinio pobūdžio kalendoriuje. Ypač ši šventė sureikšminta šiauresniuose kraštuose, Baltijos baseino šalyse, kur sezoniniai gamtos reiškiniai yra itin ryškūs. Joninių vardu birželio 24-oji įrašyta Lietuvos valstybinių šventinių dienų sąrašė. Dienos trukmė tą dieną jau minute trumpesnė, todėl ir sakoma, kad saulutė „sugrįžta“. Iš kurgi?

Žiloje senovėje indoeuropietiškos kilties tautos taip įsivaizduodavo vasarvidį: saulė vežimu, pakinkytu žirgais Dvyniais Ašvieniais, vasaros taku pakyla į pačią dangaus kalno viršūnę. O dienos trumpėjant ima leisti nuo vasarvidžio kalno... Mitiniais vaizdiniais mąstant, manyta, kad šventinės apeigos būtinos – jos padedančios gam-

tai perkopti į kitą raidos etapą. Taip palaikoma tvarka dievų sukurtame kosmose. Apeigos įprasmindavo, sutvirtindavo žmogaus saitus su gamta, kurios galios kitados buvo įsmeiginamos pasitelkus dievybių įvaizdžius. Taip radosi ir šventės metu atliekamų veiksmų sakralumas. Tautinių papročių kalendoriuje vasaros saulėgrįžos šventė iškilesnė už kitas, linksma, netgi išdaigiška, o apeigos – gamtinio pobūdžio, atliekamos su žolynais, vandeniu ir ugnimi.

Šiandien težinome tik prosenoviškos šventės vyksmo nuotrupas, tik tai, kas liko neišdilę iš tautos atminties. Arba kas buvo užrašyta istoriografiniuose šaltiniuose, beje, dažniausiai pabarant paprastus žmones už senojo tikėjimo apeigas, išvirtusias „netikusiais“ papročiais. Beveik visi rašiusieji apie senoviškąsias Jonines pažymi, kad iki saulėgrįžos būdavo renkamos žolės, tinkančios žmonėms gydyti ir gyvuliams nuo pikto apsaugoti. Šis rinkimas vadintas kupoliavimu. Lygiai kaip žiemos saulėgrįžos šventė susideda iš dviejų skirtingų dalių – Kūčių ir Kalėdų, taip ir vasaros šventės išvakarės bei rytmetis apipinti skirtingais tikėjimais.

Išvakarių Kupolės – tai daugiau merginų šventė, o rytmečio Rasa – tariamasis raganų siautėjimas. Merginos jau išvakarėse pinasi vainikus iš žolynų, surinktų trijuose skirtinguose laukuose – paupyje, įkalnėje, ganykloje. Tada, burdamos sau ateitį, juos meta per petį ant medžio, plukdo vandeniu, pasideda po galva pranašiskam sapnui susapnuoti. Gėlių vainikais papuošdavo ir šaltinių versmeles, šulinėlius. O surinkusios trejų devynių žolynų puokštelę, prašydavo žiniuonės paburti iš jos. Juk tokios trukmės – triskart po devynias paras – yra Mėnulio mėnuo, archajiškojo kalendoriaus pagrindas. Kupole Mažojoje Lietuvoje buvo vadinama gėlių puokštė, iškelta ant kaspinai papuoštos karties šalia rugių lauko. Merginos ją saugodavo, eidamos ratelius ir dainuodamos „Kupole rože, kupolyte!“ Rugių apsauga – štai kas svarbu per senovines Jonines. Žemdirbiai iškiliają vasarvidžio šventę sieja su rugių žydėjimu. Tuo metu rugiai jau plaukėja – ant stiebų būna atsiradusios varpos. Kaip gražu matyti rugių lauką, banguojantį vėjui glostant... Tik kaitriau saulutė pašildys – ir pakyla virš jo miglėlė, žiedadulkių debesėliai. Duonelės aura! Rugių žydėjimas nuo seno vadinamas jų rasojimu. Žmonės kaime taip skaičiuodavo: „Rugiai devynias dienas rasoja, devynias dienas auga, devynias dienas bręsta, ir po to taisyk dalį, naujos duonos sulaukęs.“ Štai iš čia ir kilo šventės įvardijimas Rasa! Tokį šventės pavadinimą mini Teodoras Narbutas, Motiejus Valančius, Liudvikas Adomas Jucevičius, Jonas Basanavičius; jis randamas Antano Juškos užrašytose dainose.

Taip pat būdavo stebima, kas dar vyksta gamtoje kartu su rugių žydėjimu. Pasirodo, kad tuo metu ir kadagiai žydi, puplaiškiai

virš vandens iškelia baltų žiedų kekes, o galvijas pradeda aršiai pulti bimbalai. Priežodis sako: „Rugiams žydint, pati zyliava galvijams.“ Miškas tuokart gali nudžiuginti pirmaisiais grybais. Jie vasariniai; o baravykus vadindavo rugiažiedžiais, varpiniais.

Raganos burtų galių taip pat įgaunančios iš rugių žiedadulkių. Nagi išsiverda iš jų tokios košelės, pasitapa pažastis – ir nakčia gali ne tik iki Šatrijos kalno, bet ir Kijevo nusikristi. Kad ir ką kalbėtų žmonės apie raganas, jos tapo pikčiurnomis ir kenkėjomis tik po viduramžiais vykusių teismų ir persekiojimų. Juk toks jų įvardijimas turėtų priminti šio žodžio kilmę iš „regėti, reginti“. Tai kaimo žiniuonės, matančios ateitį, nuspėjančios žmogaus lemtį, įžvelgiančios jo bėdos ar ligos priežastį; kitados jos tik žoliaudavo, gydydavo, aiškiaregiaudavo... Senų senovėje, dar prieš Lietuvos krikštą, raganomis būdavo vadinamos žynių pagalbininkės – vaidilutės.

Pavakare kaimo vaikinai uždegdavo laužus ten, pro kurį ganyklas genami galvijai. O nuo kalno paritindavo uždegtus deguto prisigėrusius, šiaudais apraišiotus tekinius, – ar ne taip rieda ir saulutė, vis trumpindama dieną. Kad ji labai neskubėtų rudeniop, kita deganti stebulė iškeliama ant aukštos karties. O tada prie laužo – jaunimo rateliai ir dainos, senolių pasakojimai apie būtus ir nebūtus dalykus per visą stebuklingąją Joninių naktį. Kas drąsesnis, gali paieškoti vidurnaktį pražystančio paparčio, kuris praskleidžia visas gyvenimo paslaptis. Tik tam prireiks šermukšninės lazdos, graudulinės žvakutės ir šilko skepetaitės. Ir dar svarbu neapsirikti, jonvalalio nepalaikyti prasiskleidžiančių paparčio žiedu...

Vasarvidžio naktį galima įsigyti veiksmingą ginklą ir prieš velnią, kuris arklus naktigonėje užjodo. Reikia miške susirasti šermukšnį, jį nusilaužti, už viršūnės paėmus parsivilkinti namo. Tik negalima apsigręžti ir atgal pasižiūrėti, kad ir vardu kas pašauktų. Parbogintą šermukšnį nuglenėti ir pasidaryti smagią lazda. Tada tvarte užsidedgi vaško žvakę, pridengti ją puodu. Išgirdus velnią pas arklus baldojantis, skubiai ją atvožti. Ir nelabasis nebegalės pasprukti; tada paėmus lazda galima gerai jam kailį išvelėti, net kol tas pavirs į baikštų kiškį.

Tvarto vartų staktą prieš naktį šeimnininkė apkašydavo šermukšnio šakelėmis ir dilgėlėmis – kad apsaugotų nuo raganų. Negana to: apie dvyliktą valandą nakties reikėtų nueiti prie karvių, iš kiekvienos išmelžti po tris lašus pieno. Tada paimti devyneriopų dieną ar vakare surinktų žolynų, išvirti juos ir, supylus į nuovirą tuos pieno lašus, visa tai sugirdyti karvėms, – jokie kera karvių neveiks.

Vasaros ir žiemos saulėgrįžos sudaro tradicinio kalendoriaus ašį. Iš čia ir tokie orų spėjimai: jeigu Joninių naktis žvaigždėta, tai Kalėdos bus šaltos ir sniegingos, jeigu Joninių naktis debesuota – žiemos pradžia bus lietinga ir vėjuota, o jeigu lietinga – per Kalėdas jau galima tikėtis didelių pūgų.

Vasarvidžio naktis – tokia trumpa; šiaurės rytuose horizontui prašvitus daina „O kas ty aušta“ pasveikinama „Saulala riedolėla“. Sakoma, Joninių rytą ji tekėdama šoka, pasipuošusi margaspalviais rūbais. Tačiau tai gali pamatyti tik tyros sąžinės žmonės...

Liaudiškieji tikėjimai stebuklingą galią teikia šventės rytmečio rasai. Ji gydanti kūną, skaidinanti veidą ir sielą. Aplink rugių lauką nubraukus rasą, derlių galima padidinti. Tai dar viena priežastis vasarvidžio šventę vadinti Rasa... O kerėtojos, raganos su rasa sau susibraukiančios kaimynų karvių pieną. Velka rasota pieva kokį audinį ir kalba: „Pusė pieno man, pusė man...“ Tada namuose iš pakabinto ant vąšo audinio ir privarvina pilną milžtuvę. Kiek ragana susigriebs tokiais burtais pieno, tiek jo neteks kaimynai! Todėl išgenamoms karvėms šeimnininkės duodavo šv. Agotos duonos žiauberėlį. Gyvulius saugant, dar galima takelį į tvartą perkasti arba pabarstyti šventinta, ant prieždos per Velykas laikyta druska. Taip pat ir žodžiu palinkint: „Druska tau į akis, nuodėgulis – į dantis!“

Labai išradingos būdavusios Aukštaitijos raganos: Joninių rytmetį išsipina plaukus, pasiima pušinę – ją šluojama duonkepė krosnis – ir apsižergusi tris kartus prieš saulę apjoja aplink tvartą. Tada pušinę įmeta pro langą ar pro duris tvartan, o pati pabėga, – tų karvių pienas pereina į jos karves. Arba taip užburdavo: kai karves pie-menėliai gindavo Joninių išvakarėse namo, raganos iš karvių pėdų pasisemdavo žemių. Prisigraibsto rieškučiom rasos, pripila milžtuvėn ar puodynėlėn šilto vandens ir ten supila žemę su rasa. Tą vandenį sugirdo savo karvėms. Kai taip padaro, tai karvių, iš kurių pėdų paimta žemės, duodamas pienas pereina raganos karvėms. Vis dėlto ligai ištikus ar kitai bėdai prispyrus kaime būdavo kreipiamasi į „raganavimo“ patirtį turinčias moteris. Manyta, kad ypač jos galinčios padėti meilės reikaluose...

